

ГОЈКО ЂОГО

ВРЕМЕ У ПОЕЗИЈИ ЈЕ УВЕК САДАШЊЕ

У једном полемички озраченом писму Лази Костићу, у песми „Неслоги”, Змај пита: „Каква је *уло* твоја *улога*, / У дугом трупу века трулога?” и тако, узгред, прозива сваког песника, онда и данас, да се над тим питањем и својом друштвеном улогом дубоко замисли.

Змај је знао одговор и ниједног часа није се двоумио шта је песникова задаћа. Верујући у снагу песничке речи, у њену моћ преношења порука, као и у лични ангажман, снажно је утицао на повест друштвено-политичког и културног живота свог народа, на разубуђеном географском простору, президаном многим границама, и више него иједан писац тог времена допринео развоју српске националне и државотворне самосвести.

Овај националист и Европљанин, коленовић и господин из новосадске Златне греде, надахнут романтичарским духовним полетом, родољубљем и народном поезијом, своја и колективна осећања, своје схватање света и историјског тренутка, транспонује у стихове блиске души народа, непосредно и једноставно, искрено, свима разумљиво, и на самом зачетку наше модерне књижевности ствара дело изузетне песничке вредности, ретко и у књижевностима са знатно богатијом традицијом.

Већ са првим лирским песмама избија у сам врх српског песничтва, тако да су касније слављене округле годишњице његовог стваралачког рада. Змај је постао и остао велики народни песник, истински бард, без премца у нашој књижевности.

У његовој глави је „превирало све што је врило у најбољим главама његова времена”. Он је животом и делом доследно служио народу, патриотским и патријархалним идеалима, добру и врлини, а управо та ревносна служба највећма је подстицала приговоре да

је и поезију поимао као својеврсну примењену уметност или, шта више, услужну делатност, где је песнички језик служио само као средство за успешније преношење идејно-политичких или просветитељских поука.

Змајеви критичари и политички опоненти, редом, тенденциозно превиђају да је средином 19. века тенденциозна књижевност и политичко песништво, као поетички избор, било у великој моди на немачком и мађарском језику, као и у целој Европи. Младонемци, које Змај преводи и следи (Хајне, Фрајлиграт, Хервег), настоје да књижевност приближе животу, опредељујући се за „садашњост као грађу и реализам као стил”. За њих је поезија „оруђе за моралну обнову друштва”. Било је важније шта рећи него како рећи. А стих је био погодна изражајна форма јер је једна политичка или сатирична песма – ту разлику није лако утврдити – имала снажнији одјек и пропагандни учинак него десетина прогласа и политичких говора.

Несагласност између Змаја и његових критичара је надасве поетичке нарави, и као диспут о смислености и утилитарности поезије претрајава од антике до данас. Вишњић и Његош су подстицали Србе на јуначка и духовна прегнућа, Змај нас је просвећивао и васпитавао, док је Лаза Костић, почесто у противречју између своје поетике и политике, веровао да „поезија не мора подмиривати потребе народа”.

Логично је да Лаза, свезнадар и естетa, хеленофил и „хладноков”, присталица чвршћих класичних канона и филозофичне поезије логоса, примећује Змајеву стилску аљкавост и немар, али је неразумљиво како превиђа да је његова „нечиста” реторика, у критичким, сатиричним, родољубивим и дидактичким песмама, ефектно и успешно, усклађена са овом, код нас посве новом врстом песничког изражавања, те се нужно мора разликовати од „чистог” лирског језика. Као што ни Змајеве растресите структуре, неуређене и расклимане строфе нису само стилске омашке – премда има и тога – него функционално упослен језик у иронијском и пародијском изражајном поступку.

Стога у Змајевим стиховима има толико колоквијалних израза, каламбура и вицева, жаргона новосадских кафана (Скерлић), алузија и епиграма за једнодневну употребу, који су нама неразумљиви, али онда су били итекако убојити.

Ваља, такође, имати на уму да је то време кад народни језик, у Вуковој и Даничићевој редакцији, постаје књижевни, кад писци буквално уче и изучавају тај језик и његову граматику, па и књижевни занат.

Срећа је да Бранка наслеђује тако велики песник, те наша књижевност, не губећи корак, после Вука и Његоша, наставља да се развија упоредо са европским књижевним токовима.

Мало је песника који су тако знали и виртуозно овладали српским речником и песничким језиком. Са ове раздаљине то се добро види. Змајеве језичке чаролије, поигравање лексичким облицима, преплитање епских и лирских елемената, пренебрегавање жанровских подела, Бранкова распеваност, туга и ведрина, Хајнеово и Петефијево слободоумље, лакоћа грађанске лирике, специфичан хумор и персифлажа, ревитализовање народног сећања, прерада народне поезије и умотворина нашег и других народа, одважност у „драговољном подавању утицајима”, подражавању и преузимању других песничких достигнућа – тако да се понекад не зна шта је оригинал – слободни препев и преводи, необична тематска ширина и отвореност према великим европским књижевностима, дакле, свеколико стваралачко искуство Змајево уграђено је у најплоднији, матични ток српског песништва. Он је пропртио многе путеве куда су касније ходили његови следбеници, често заборављајући ко је први туда корачао.

Змај је био подједнако суверен и змај и славуј и чика-Јова. Од њега су сви учили, и Лаза Костић, и Ђура Јакшић, и рани Војислав Илић, све до раног Дучића и Шантића (Миодраг Павловић). Уче многи и данас, поготово они што се баве сатиром и поезијом за децу.

Ако су неке Змајеве политичке и поетичке идеје биле романтичарске илузије, његова поезија, као неисцрпна, магична ризница, призива да га и даље читамо као што смо га и читали, ево, више од век и по.

Змај није као Његош, један планински тимор који се устремио у небеса, Змај је чаробни брег, највећи у нашој равници, на који се, без страха да ће у магли залутати, успињу сви српски нараштаји.

Сви смо ми ђаци из његове школе. Као мали Јова и Лаза, материна маза, израстамо на његовом дрвеном коњићу уз песму: „Ђиха, ђиха...”, узвисујемо се над „Светлим гробовима” и смирујемо у позној ноћној и животној сети са успаванком „Тијо, ноћи...”

„Да, сви смо прошли кроз Змајево дело мислећи (погрешно) да смо изашли из њега заувек и без трага”, пише Иво Андрић, о педесетогодишњици Змајеве смрти. И додаје: „Сви смо израсли доста брзо из Змајевог стиха, али чињеница да смо и даље расли, па и то како смо расли, све је то зависило, бар једним делом својим, управо од тог чика-Јовиног стиха, све је то било и остало у вези са њим, више него што смо то, често, и сами знали и признавали себи и другима.”

Ми [некад], наравно, нисмо могли разумети ни иронију стихова: „Босни треба име друго / Јер ни један странац дуго / Ту не иде бос.” А наше време, доиста, потврђује да „Босни треба име друго”, и да странци кроз њу маршују у чизмама с мамузама.

Је ли то Змајева песничка интуиција или дубљи увид у историју овог националног прегоаца и оданог Милетићева саборца који је сањао уједињење свих српских земаља у једну државу, поглед, збиља, дубљи него што ми смемо и признати, себи и другима.

Код Змаја је, могло би се рећи, све јасно, осим оног што је нејасно, јер не знамо адресата. Ако и то нејасно прочитамо као да је писано данас и упућено неком ту поред нас, коме то паше, без обзира на име и презиме, биће нам знатно јасније. Поезија се игра с временом, песничко време је увек садашње.

То је управо и разлог зашто сам на овакав начин прелистао Змајеву песмарицу, наглашавајући његову слогу са читаоцима и неслогу са критичарима. Ако бисмо и данас, велике песнике, минулог и овог века, који пишу неку врсту ангажоване, политичке или сатиричне поезије, читали одгонетајући јасне и нејасне алегорије и алузије и њихове политичке теореме, бојим се да би многи, од Данунција, Мајаковског и Брехта до Гинзберга и Карденала, могли бити „манисани” према истим естетичким мерилима као и политичка поезија 19. века, напосе Хајнеова и Змајева.

Наравно, мењале су се књижевне моде, песнички језик и стилске форме, али назначени поетички проблем, однос друштвене стварности и њене уметничке слике, поезије и повести, остаје исти.

На шта ли су све смерале Дантеове и Шекспирове алузије, само бог зна. Али, намигивали су и на нас и на оне што ће доћи после нас. Као и Змај, уосталом.

Те загонетке историчарима не сметају да признају како дела великих писаца, на посебан начин, нуде уверљивију и истинитију слику једног времена него историја.

Добростиви Змај је, можда, веровао да би и његова политичка и критичка поезија могла бити и за нас корисно штиво. Можда и није био баш наиван? Времена се мењају, а људи и међуљудски односи много спорије, готово никако.

Запитајмо, најпосле, да ли Змајево песничко рвање са живим животом – нек буде и овакво и онакво – може нешто сугерисати песницима како данас да задобију поверење и љубав оних за које пишу?

Савремена поезија се развела од свог читаоца. Читалац не разуме њен језик или поезија не познаје и не разуме духовне потребе читаоца? Шта то изузетно важно поезија мора говорити да би је читалац заволео? Мора ли се „приближити стварности” или одсту-

пити у ексклузивне салоне, као тропске биљке у стање анабиозе, одсуства природног живота, и чекати да падне киша, да се дух и укус времена промене? Све питање до питања, без поузданог одговора.

Тако се враћамо на почетак, оном прекорном питању које Змај упућује свом „певидругу” Лази Костићу: Каква је друштвена улога песника у трупу нашег века крвавог?

На ово питање, парафразирано дакако, сваки писац одговара на свој начин, и делом и делањем, ту сагласја нема нити га може бити, као што га није било између Змаја и његових опонената.

Што се мене тиче, мислим да песнику није место у кули од слонове кости, верујем, дакле, као и сви романтичари, у посебну песничку мисију. Можда је то мало старомодно, али да не верујем не бих писао песме.

*

На крају, честитам још један рођендан Матици српској која безмало два века, као пантеон и огњиште српске културе и духовности, доследно и достојно испуњава завет својих оснивача: Једна кошница – једна српска Матица. На многаја лета!

Хвала Матичином жирију који ме почаствовао овим угледним признањем.

Хвала великом глумцу Гојку Шантићу, што је овако надахнуто говорио моје стихове.

Хвала и вама, даме и господо, што сте ме стрпљиво слушали.*

* Реч приликом примања Змајеве награде, на Свечаној седници Матице српске, 16. фебруара 2015. године.